

NASLOVI HRVATSKOGLAGOLJSKIH TEKSTOVA: NEKA OTVORENA GENOLOŠKA PITANJA

Marija-Ana DÜRRIGL, Zagreb

Hrvatskoglagoljska srednjovjekovna književnost nema strogo definiran žanrovski sustav, pa je pokušaj definitivne genološke klasifikacije dosta zahtjevan i višeslojan.¹ Nije začudno što u genološkoj analizi svih slavenskih srednjovjekovnih književnosti postoje različita gledišta i polazne točke.²

Čitajući nasumično odabrane naslove i rubrike tekstova u glagoljskim zbornicima, nametnula su se neka pitanja relevantna za promišljanje mogućnosti i ograničenja genološke analize (a ponajprije klasifikacije!) hrvatskoglagoljske srednjovjekovne literature. O naslovnim pojmovima već smo pisali na primjeru skupine *prenja*, ali su se pitanja "naslova" pojedinih ostvaraja i dalje nametala, otvarajući mogućnost problematizacije i nekih drugih fenomena vezanih uz teorijsko promišljanje početaka naše pisane književnosti.

Sami naslovi kao takvi nose različite informacije, nisu uniformni i nisu uvijek transparentni, ne samo sa žanrovskog stajališta.

I. Jedan od najčešćotnijih izraza u naslovima hrvatskoglagoljskih (zborničkih) tekstova jest *čtenie*. On se nalazi u vrlo raznorodnim tekstovima, tj. tekstovima razne vrsne pripadnosti, od traktata do književnih djela. Primjerice, u Petrisovu zborniku iz 1468. g. pod tim naslovom dolaze različiti sastavi. *Čtenie ot Adama rozumêi* niz je (poučnih) pitanja i odgovora; *Čtenie s(veta)go Iv(a)na Zlatoustoga o žit'i suet(nom)* jest teološki/moralizatorski tekst; *Čt(enie) na vznesenie B(ogo)r(odi)ce* propovijed je s parafrazom biblijske priče vezane uz Mariju; *Čt(eni)e s(veta)go Mikule biskupa is(povêdnika)* legendarna je biografija toga sveca; *Čt(eni)e ot svetê troice* rasprava je o Sv. Trojstvu; *Čt(eni)e s(ve)te M(a)rie o mukah'* je tzv. Bogorodičina apokalipsa/vizija. Što se teksta o Mikuli (Nikoli) tiče, može se odmah reći kako žitija drugih svetaca i apostola u istome zborniku dolaze upravo pod takvim izrazom, *žitie* (npr. *Žitie s(veta)go Brnarda opata ispovednika*; *Žitie s(veta)go Bartolomeê ap(ustoj)a*; *Žitie s(veta)go Ivana Krstitela*; *Žitie s(veta)go Avgustina biskupa*).³

Čtenja se pojavljuju i u brojnim drugim zbornicima, primjerice: 1) *Čtenie svetago*

¹ Ta situacija nije karakteristična samo za hrvatsku književnost, ili pak samo za slavenske srednjovjekovne književnosti; vrlo je slična situacija primjerice i sa starofrancuskom književnošću.

² Usp. priloge u zbornicima SCHMIDT 1984; SEEMANN 1987; SEEMANN 1992. te СТАНЧЕВ 1998.

³ ŠTEFANIĆ 1960.

Eronima prozvitiera isto je djelo kao *Žitie sv. Pavla prvago remeti*, samo što je u prvom zaglavlju istaknut samo autor, ne i tema i(li) vrsna indikacija. 2) *Čtenie svete Marie o mukah* je tzv. Bogorodičina apokalipsa, a zaglavlje/naslov navodi glavni lik i predmet/temu. 2a) *Čtenie svetago Pavla apustola* naslov je popularne Pavlove vizije iz kojega nije jasno je li Pavao autor ili glavni lik (budući da znamo kako je Pavao bio i pisac, za razliku od Marije). 3) *Čtenie petu nedelu korizmi* u Žgombićevu zborniku naslov je apokrifnoga prenja Isusa s đavlom – on nam kazuje samo kada se (moguće) tekst čitao, ništa drugo.

Bjelodano je i iz ovako maloga broja odabranih tipičnih primjera kako je izraz *čtenie* općenit, ne ukazuje nužno na temu, autora ili funkciju. Osim toga, kako je riječ o vrsno različitim tekstovima (legenda/žitije, vizija, prenje), pokazuje se da su glagoljaši bili nedosljedni u porabi takvih “naslovnih termina”. No, gledajući s druge strane, može se postaviti i pitanje nisu li oni bili zapravo *dosljedni*, u smislu da ozaglavljaju rečene tekstove kao “nešto što valja čitati”, a da je bilo manje bitno kojoj vrsti dotični tekst pripada? U tom slučaju imala bi pravo Gail Lenhoff kada tvrdi da horizontalna diferencijacija među tekstovima u srednjemu vijeku nije bila važna.⁴

II. 4) Nerijetko isto djelo u raznim glagoljskim knjigama dolazi pod različitim naslovima/zaglavljima. Primjer za to je već spomenuta legenda o Pavlu Pustinjaku: možda zato što se nalazi u liturgijskoj knjizi (brevijaru) spominje se autorstvo sv. Jeronima (*Čtenie svetago Eronima prozvitiera* u II. novljanskom brevijaru iz 1495. g.), a u zborničkom je tekstu spomenut glavni lik, Pavao (*Žitie sv(e)t(a)go Pavla prvago remeti* u Žgombićevu zborniku iz 16. st.). Može li to biti indikacija gdje je i “za koga” napisan Žgombićev zbornik?

4a) Razlike u naslovima istih djela mogu se uočiti i među zbornicima, dakle neliturgijskim knjigama. Ne znamo, međutim, znači li to da su naši popovi glagoljaši prepisivali s različitih predložaka ili su sami stavljali naslove? Jedan zbornik (iz Berčićeve zbirke, 15. st.) ima naslov *Kako se e preb d'eval s g(ospo)d(i)nomь Is(u)h(rьst)om* (dakle “tematski”, žanrovski neutralan naslov), Oxforski zbornik (15. st.) ima *Učenie nedile prve posta po Mateju*, a Žgombićev zbornik ima *Čtenie petu nedelu korizmi* gdje izrazi “učenie” i “čtenie” ukazuju na poučnost, ali indirektno i na situaciju, možda da jedna osoba čita (izvodi), drugi slušaju (u cenobiju ili sl.). Primjeri verzija teksta Prenja Isusa s đavlom pod trima navedenim naslovima/zaglavljima pokazuju da su srednjovjekovni ostvaraji u raznim prijepisima/verzijama “prelazili” iz jedne kategorije u drugu bez verbalnih promjena unutar tih tekstova.⁵ No, ako “naslovne pojmove” i ne gledamo strogo i jednoznačno kao žanrovske signale, nameće se pitanje što nam oni, ipak, kazuju i kakvu informaciju nose? Naime, u naslovu spomenutoga djela riječ *preb* odmah upućuje na prijevor suprotstavljenih likova, što i jest jedna od temeljnih značajki prenja kao vrste. Ako je pak *situacija* (kao jedna od bitnih žanrovskih odrednica, po mišljenju K.-D. Seemanna) različita, npr. da se djelo moglo čitati “u bilo koje vrijeme”, a druge dvije verzije u točno određeno vrijeme crkvene godine/korizme (kako to kazuju njihovi naslovi), ipak se nameće pitanje je li to baš toliko važna odrednica vrsne pripadnosti triju verzija istoga djela, među kojima i nema značajnih

⁴ Ta se tvrdnja može činiti i suviše smjelom; no, Lenhoff piše o *ruskoj* srednjovjekovnoj književnosti.

⁵ Usp. LENHOFF 1983: 35 i DÜRRIGL 1996.

oblikovnih i sadržajnih razlika. Ili se ne misli uvijek na konkretnu situaciju u ovom smislu, nego na odnos pošiljatelja i primatelja?

III. Za naša srednjovjekovna djela, za koja dakako vrijede drukčije norme i mjerila od književnosti poslije romantizma, rabimo različite “žanrovske pojmove” (*Gattungsbegriffe*) koji žanrove određuju *po temi* (vizija, žitije), *po obliku* (prenje), ili *po namjeni/namjeri* (egzemplum, sermon). U tom smislu termin *slovo*, koji je također čest u hrvatskoglagoljskim zbornicima, može biti nadžanrovski pojam baš kao i *čtenie*, ali to je tako u sustavu što ga *mi*, sada i ovdje, pokušavamo iščitati, prepoznati. A ako neki detalji “ne odgovaraju shemi”, to može imati značenje za interpretaciju. Možda može značiti da *poučna funkcija* (u najširem smislu riječi) srednjovjekovnih tekstova ima važnu, možda čak i dominantnu ulogu u odnosu na druge funkcije, te da je “važnija” od *teme* (dakle, da je neka opća istina “konkretizirana”, “koncentrirana”, “individualizirana” u jednom tekstu) i *odabranog oblika* (koji je takav baš stoga što je “podesan” da se kroz njega ostvari funkcija). Uostalom, Seemann je bio naglasio: “Die im Mittelalter gebräuchlichen Titelbegriffe sind nicht unbedingt mit Gattungsbegriffen gleichzusetzen.”⁶

Može li pak biti da su “vrste” ili “načini” diferencijacije bili drukčiji? Primjerice, ako *prenje* meštra Polikarpa i personificirane Smrti (u dva sačuvana hrvatskoglagoljska zbornika, oba puta naslovljena kao *Slovo meštra Polikarpa*) autor/prevoditelj-pisar, a indirektno i primatelji, smatraju prvenstveno *poučnim štivom*, tada ne začuđuje da je ostvaraj nazvan *slovom*, dakle istim izrazom kojim su naslovljeni brojni “moralnopoučni” i teološki tekstovi/traktati u našim zbornicima. *Slovo* je prema tome funkcioniralo kao svojevrsni “signal” publici da će primiti pouku, a to što će ona biti “zaodjenuta” u dojmjlivi, dramatični (ako hoćemo, i zabavni) oblik prenja, dijaloga, bilo je sekundarno.⁷ Prepoznaje se daleka veza *slova* s grčkim *logos*, a možda i s *-logia*, gdje bi *slovo* upućivalo na karakter više nego na formu.⁸ Ova se misao konkretno odnosi na sastav *Slovo meštra Polikarpa*, ali se slično može kazati za onu verziju/zapis *Prenja Isusa s đavlom* koja je nazvana *Učenje nedile prve posta po Mateju*, što vrlo jasno inzistira na poučnosti sastava. (No, ovdje valja ponoviti općepoznatu činjenicu da je u svojoj biti zapravo sva naša glagoljaška nabožna književnost bila poučna i moralna. To pak može imati reperkusije na pokušaj vrsne klasifikacije, jer tada kategorija “moralnopoučne književnosti” poprima drukčiji značaj i pokriva drukčije, mnogo šire polje od onoga koje je dosad navođeno u žanrovskim klasifikacijama naše srednjovjekovne književnosti.)

Jasno je da se *slovo* ne može promatrati kao jednoznačni žanrovski pojam ili termin. No, što taj izraz signalizira? Jer, kao što se u južnoslavenskim tradicijama *slovo* moglo odnositi na grč. *logos*, tako je moglo biti i prijevod *homilia*. *Slovo* se kao termin primjenjivalo na djela različitih žanrova, pa Seemann zaključuje kako su uopće “tematski naslovni pojmovi” kao *žitije*, *čudo*, *ljetopis* stabilniji kao žanrovski indikator, u usporedbi s “funktionalnim”

⁶ SEEMANN 1997: 345.

⁷ Ako se pretpostavi da su neka prenja mogla biti i izvođena (performed), a ne samo “čitana” (naglas), tada se pitanje terminologije još više problematizira.

⁸ Usp. SEEMANN 1997.

terminima kao što je *slovo*, jer su oni u pravilu višeznačni i dosta neodređeni.⁹ *Slovo*, dakle, različiti autori definiraju različito, jer pred sobom imaju raznorodne tekstove: definiraju ih kao oratorska djela; djela bez pripovijedanja u kojima se neka tema često razrađuje kroz dijalog; moralizatorska djela (vrsta sermona), ili pak kao djela u kojima je prepoznatljiv specifičan odnos između pošiljatelja i primatelja.¹⁰ U tom bi slučaju izraz *slovo* indicirao autorovu namjeru, a na neki način i horizont očekivanja (pretpostavljene) publike.

IIIa. Time se otvara novo pitanje: tko “bira” termin, izraz koji će stajati u naslovu ili rubrici? U trima glagoljskim zbornicima sačuvan je tekst Prenja Isusa s đavlom (vidi gore, 4a), a tri pisara odlučila su se za tri različita zaglavlja, od kojih su dva “srodna” – tekst je “prešao” iz jedne kategorije/vrste u drugu (ako uopće jest prešao!), zahvaljujući upravo pisarima. Naime, je li termin u naslovu/zaglavlju dovoljan da jedan tekst smatramo *slovom* (*Slovo meštra Polikarpa*), drugi *viđenjem* (*Videnie svetago Brnarda*), a treći *učenjem* (*Učenie nedile prve posta*) ili ćemo se odlučiti za pristup koji će u obzor interesa dovesti oblik, pa ćemo kazati da je u svim trima slučajevima riječ o *prenju*? Nameće se pitanje: nismo li i mi kao izučavatelji “nedosljedni”, kad jednom gledamo temu (eklatantan primjer za to je *Dundulova/Tundalova vizija* u Petrisovu zborniku, a naslov teksta spominje “govoren’e”), drugi puta oblik, treći puta naslov, itd.? Razvidno je da u nekim slučajevima izučavatelji, znanstvenici “biraju” ili čak “daju” naslove tekstovima koji možda i uopće nisu ozaglavljani, ili su samo označeni, kao npr. u Petrisovu zborniku “Čti ot Varoha”, ili naslova uopće nemaju, kao što je primjer s kraćom verzijom tzv. “Abrahamove vizije” u istom zborniku, a “mi” u znanstvenoj literaturi o tim tekstovima govorimo kao o Varuhovoj ili o Abrahamovoj viziji.

IV. S dozom rezerve moglo bi se kazati kako je na neki način konsenzus o tome što je književnost nestao. Strukturalisti su doveli u pitanje ograničavanje pojma književnosti samo na europsko, pisano, suvremeno, pa su “umjetničku prozu” zamijenili “pripovjednim tekstom”.¹¹ Premda V. Biti piše o izrazito drukčijim temama, ovo “mi” i “oni” (*the medievals, glagoljaši*) može se možda aktualizirati i na primjeru književne medievistike. Proučavanje kulture nastoji “proširiti raspon književnih studija tako da on obuhvati prakse proizvodnje, raspodjele, recepcije i razradbe književnih tekstova, tj. cijelu predodžbeno-prikazivačku mrežu književnog polja ili sustava s njegovim unutarnjim podjelama, ulogama, položajima, strategijama, transakcijama i pregovaranjima, te s njegovim vanjskim razmjenama”,¹² a za *estetičku vrijednost* Biti piše: “Umjesto da joj dodjeljujemo univerzalnost, bilo bi mnogo umjесnije istražiti društveni okvir određene atribucije estetičke vrijednosti kako bismo je relativirali”.¹³ No, razne predrasude opstojе svemu uprkos zato što “...mi brkamo pretpostavljenu zajedničku perspektivu razumijevanja estetičke vrijednosti s našom vlastitom perspektivom”, ali koja je naslijeđena, a “to vrijedi još više kada iznosimo teorijske iskaze, tj. *govorimo za književnost*, jer sve vrste takva govora uvijek već pripadaju

⁹ Nav. dj., str. 352.

¹⁰ DÜRRIGL 1996: 92.

¹¹ BITI 2000: 140.

¹² Nav. dj., str. 146.

¹³ Isto.

istančanoj institucijskoj mreži književnog sustava s njegovim zonama, položajima, praksama, stilovima, žanrovima...".¹⁴

Zbog (ili: s opravdanjem, pod izlikom) praktičnoga ili pragmatičnoga pristupa u pokušaju žanrovske klasifikacije hrvatskoglagoljske srednjovjekovne književnosti, rabimo heterogene izraze poput *apokrifi* (što zapravo i nije vrsni pojam u strogo smislu), *hagiografija* (koja je višeznačna, a hagiografska književnost ima čitav niz podvrsta), *vizije* (tematska odrednica), *prenja* (oblikovni kriterij je odsudan),¹⁵ *sermon* (kriterij namjene, možda i komunikacijski kriterij), te ponešto upitnu nad-vrsnu kategoriju kao što je *moralnopoučna proza*. Svaki od navedenih pojmova dakako ima svoje opravdanje, ali se *kriteriji* takve podjele i sistematizacije mogu dovesti u pitanje. Pokušavamo, naime, u jedan opsežan, "razbarušeni" korpus sačuvanih tekstova (i literarnih i onih koji bi po današnjem sudu spadali u "pismenost") unijeti sustavnost s današnjega zrenika.

IVa. Raščlanjujući srednjovjekovne nabožne kršćanske tekstove u obzir valja uzimati i izvanknjiževne elemente, a oni signaliziraju kako je za njih ili u njima etiološki odnos spoznaje koji povezuje pošiljatelja/davatelja (destinateur) i primatelja (destinataire, engl. beneficiary) važniji od odnosa subjekta i objekta koje teleološki (!) veže odnos *žudnje*. Međutim, i primatelj i pošiljatelj jedan drugom daju objekt, tako da je i taj teleološki moment značajan. Čitajući primjerice eshatološke vizije, prepoznamo signale po kojima se i pripovjedač – ali i (implicitni) autor – mogu gledati kao subjekti. To dijelom proizlazi iz nadređenoga polja kršćanske religioznosti i svjetonazora, koji je i kon-tekst i pod-tekst vizija. Vizije nisu djela religioznoga značaja samo po tematici i sadržaju, zapletu i raspletu, te likovima (sveci, biblijske ličnosti, vjernici, pokajnici, transcendentalna bića...), već i po strukturi.¹⁶ Na prvi pogled ti pripovjedni tekstovi ostavljaju dojam mističnosti, čak određene nedosljednosti. No, nije riječ o pripovjedaču koji je "nedosljedan" u modernom smislu (do nepouzdana pripovjedača mora proći još dosta stoljeća), ali "ponašanje" likova i "pripovjedna kompetencija" ostaju nam dijelom nedokučivi. I to nije nedostatak, manjak kvalitete ili umještosti pisanja. To je namjera, upravo posljedak svjetonazora po kojemu kauzalnost nije u sferi ljudskoga i može se tek dijelom spoznati. Likovi/aktanti ne ovise samo o drugim likovima/aktantima i njihovim postupcima/žudnjama/volji, već ovise na način "podređenosti" o volji/žudnji pripovjedača, ali i Boga kojemu su pripovjedač i autor podložni.¹⁷ Stalno prodiranje onostranoga u "ovaj" život i svijet, u "sada i ovdje" ljudske prolaznosti specifikum je srednjovjekovnih djela koji se očituje ne samo na razini zapleta (plot), nego i u stalnom međuprožimanju izvanknjiževnoga i (unutar)književnoga. Taj "prekogrančan promet" kako se duhovito izrazio Biti¹⁸ stalna je odrednica srednjovjekovnih tekstova.

Iz promatranih je naslova očigledno da kategorije "autor" i "tko govori?" nisu

¹⁴ Nav. dj., str. 150.

¹⁵ Dakako, ovo se odnosi na činjenicu da su "primarni" razlikovni elementi forma ili tema, ali nisu i jedini.

¹⁶ O čemu poticajno piše, na primjeru starofrancuske literature, VITZ 1989.

¹⁷ "Bog kao prvi promatrač koji izmiče promatranju" – BITI 2000: 171. Slično tome piše i Mary Carruthers: "Indeterminacy of meaning is the very character of recollective gathering" – CARRUTHERS 1992: 259. Valja ponoviti kako je pretežito riječ o auditivnoj recepciji djela u jednoj "pred-pismenoj" kulturi.

¹⁸ BITI 2000:179.

identične. Primjer za to može biti tekst *Blaženi sveti Pavalb o ishodi dušb*, gdje se kao implicirani autor, ali i kao onaj koji govori, navodi autoritet apostola. U toj je podjeli frater Marcus (autor prvoga latinskoga prijevoda priče koju je od Tundala čuo na irskom jeziku) u *Tundalovoj/Dundulovoj viziji* svjedok kazivanja, a Tundal je onaj koji govori. To je tako prihvatimo li Marcusovu posvetu latinskoga pisanog izvornika – tada je i Marcus bio *primatelj*, a tek pošto je preveo i zapisao, postao je *autor*. Vrijedi li slično i za glagoljaše-prevoditelje? U nekim se srednjovjekovnim tekstovima trijada pošiljatelj-poruka-primatelj ne nalazi u ovakvom “uobičajenom” redosljedu.¹⁹ Valja naglasiti kako je u religioznoj književnosti smjer komunikacije od teksta prema primatelju redovito jači, intenzivniji nego li suprotan smjer. To se iščitava iz niza pokazatelja, primjerice iz izravnoga obraćanja primatelju, ali i iz teme i namjere tekstova. Opet se vraćamo na “Tundalovu viziju”: tamo naime u naslovu jedinoga hrvatskoglagoljskoga zapisa toga djela stoji da je to *Govoren'e pravo i čisto od dobroga viteza Dundula* – time se anticipira konac, ispunjenje, jer sama fabula počinje kratkim opisom Dundula koji bijaše zao, ohol i grešan. Izraz *pravo i čisto* međutim zanimljiv je, jer ako se odnosi na Dundulovo izvorno *govoren'e* (koje Marcus bijaše slušao) onda nosi i informaciju o “kvaliteti” teksta, zapisa u Petrisovu zborniku s moralnoga aspekta. I u ovom detalju vidljiv je “prekogrančni promet” književnoga i izvanknjiževnoga. Na koncu hrvatskoglagoljskoga teksta pripovjedač se izravno obraća publici da istakne važnost koju za njih može imati *govoren'e ko ste slišali*, a što je važno jer tu nalazimo indikaciju *situacije* – riječ je bila o slušnoj recepciji. Govore tu, obraćaju se i pripovjedač/kazivač (koji je čitao, pričao, pače “izvodio” tekst pred publikom) i autor. A detalj *Govoren'e... od dobroga viteza Dundula* – također može biti implikacija, u smislu da upućuje na to tko govori tu priču. No, ovakve su sintaktičke analize ograničene, kao što je bilo vidljivo iz primjera *Čten'e svete Marie o mukah'*. I druge su vizije (odnosno, tekstovi što ih proučavatelji po temi svrstavaju u taj žanr) tako označene, općenitim i na prvi pogled netransparentnim (jer je često rabljen) izrazom *čtenie*. Poznata Jaubova tabela malih srednjovjekovnih žanrova sadrži kategorije ili odrednice koje nisu “bez ostatka”, npr. već spominjana “tko govori?”. Svjedoči o tome i već spominjani sastav *Slovo meštra Polikarpa*, jer odmah iza toga naslova slijedi poziv *Čti neborê*. Tko to govori? Možda se primatelju izravno obraća (zamišljeni/implicitni) autor-prevoditelj/pisar, ali je kategorija primatelja dvostruka: to može biti krajnji primatelj (osoba koja u sebi čita ili pak osoba/osobe koje slušaju kazivanje) ili pak posrednik (onaj koji drugima naglas čita). Mijenja li se “govornik” kad se prijeđe u samo tijelo teksta, ili je ovaj poziv upozorenje koje uopće leži izvan polja “tko govori?” i nije relevantno za ovo promišljanje? Zaključno, vraćajući se na zapis fratra Marcusa, možemo reći da je i on bio u jednom času *primatelj*, naime dok je slušao Tundalovu pripovijest. A kada na zamolbu “opaticie G.” Marcus prevodi i zapisuje “Tundalovu viziju”, tada on postaje *pošiljatelj*, upravo autor. Slično vrijedi dalje i za naše glagoljaške prevoditelje/pisare: oni su prvo “primatelj”, a zatim postaju “pošiljatelj” – autori, posrednici, kako hoćemo.

IVb. U materijalu ekscerpiranom za Rječnik crkvenoslavenskoga jezika hrvatske

¹⁹ Usp. ŽMEGAČ 2003: 172.

redakcije²⁰ natuknica *govorenie* ima sljedeće latinske paralele: eloquium (riječ, govor, govorenje), loquacitas (brbljavnost, govornost), loqui, eloquentia, sermo (razgovor, [učen] govor, rasprava, molitva, govorenje, propovijed), dictum (riječ, nešto što je rečeno, izjava), verbum (riječ, izraz, usmeni iskaz, govor, razgovor). Dakle, nije neutemeljeno iz naslovnoga izraza *govoren'e* (a pogotovo iz završne formulacije) iščitati neku vrstu *izvedbe*, makar to i bilo samo "čitanje naglas". Situacija, okolnosti i "setting" te izvedbe nisu nam poznati, a primatelji su široko određena skupina *prevzljubljeni Bogomь krstène*. Konac u kojemu se spominje *govoren'e ko ste slišali* nedvojbeno pokazuje kako je tekst u Petrisovu zborniku bio izgovoren/izgovaran pred publikom. Dakako, u zaključcima valja biti oprezan, osobito ako je riječ o samo jednoj sačuvanoj verziji teksta (možda ne i najuspjelijoj njegovoj varijanti).

Druga djela što ih svrstavamo u vizije, kako je gore naznačeno, naslovljena su kao "čtenja", dok je Tundalova vizija "govorenje". I tu se nameće pitanje – zašto? Popularna je irska vizija Čistilište sv. Patricija u našoj književnosti sačuvana kao *Ot'svetago Patriciè*. U tekstu piše da je dobri Nikula dao da se njegov doživljaj silaska u Čistilište sv. Patricija *zapiše*, kako bi se "často kratъ čtilo siê čtenie" u crkvama – opet da se dakle čita naglas vjernicima okupljenima u crkvi. Ako bismo očekivali izraz *čtenje*, ostajemo prikraćeni. S druge strane, naslov je ovoga teksta "tematski", nagovješta ono o čemu, tj. o kome će se pripovijedati – no, i ovdje čitatelj ostaje prikraćen (ili barem iznenađen), jer je kratka priča o sv. Patriku i njegovu čudu (on štapom učini krug na zemlji i otvore se usta Čistilišta) tek uvod u "glavnu" priču "ot' Nikule". Po svome je dakle zaglavljaju ova vizija specifična i različita od ostalih sačuvanih hrvatskoglagoljskih eshatoloških vizija.

V. Čitanje naslova hrvatskoglagoljskih tekstova zapravo je nametnulo načelno pitanje: kakav je odnos "njihovih" naslova (ako ih se uopće tako može nazivati) prema "našim" naslovima – no, jedna od početnih poteškoća je to što mi ponekada sačuvanim sastavima dajemo naslove preuzete analogijom iz drugih srednjovjekovnih europskih tradicija, osobito iz latinske. Ponekada se čini da su to naslovi-etikete koje su se uvriježile u znanstvenoj literaturi, pa se primjenjuju zato da se izbjegne konfuzija – npr. "Čti od Varoha" iz Petrisova zbornika obično se naziva u znanstvenoj literaturi *Varuhova/Baruhova vizija*.²¹ Zanimljivo je da gotovo nijedna eshatološka vizija u hrvatskoglagoljskim rukopisima nije naslovljena kao vizija, a kao takva je naslovljeno *Videnie s(veta)go Brn(ar)da* koje se, međutim, obično svrstava u prenja (ili pak dramske moralitete). Suprotan je primjer već spominjana *Tundalova vizija* (a znamo da je riječ o viziji, jer je glagoljski tekst nešto skraćeni prijevod toga iznimno obiljubljena srednjovjekovnog djela). Dakle, "notorna nedosljednost" pisara o kojoj piše Gail Lenhoff tu se možda najjasnije pokazuje. Međutim, u njezinoj formulaciji pada u oči kvalifikacija "notorno". Nije li ona pokazatelj *naših* iznevjerenih očekivanja, jer *njihova* logika ide drugim putem? Naime, što se žanrova općenito tiče, može se parafrazirati N. W. Inghama: s pravom se pretpostavlja postojanje "nekakvih vrsta" ("some sort of

²⁰ *Rječnik crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije* priprema i izdaje Staroslavenski institut u Zagrebu.

²¹ U genološkom izučavanju naše srednjovjekovne književnosti moguće je prepoznati daleku sličnost s poteškoćom definiranja novele, kako piše Solar: "Tako se neko uzajamno osvjetljavanje 'terminološke' i 'predmetne' analize očekuje kao jedini postupak koji može dovesti do kakve-takve okvirne suglasnosti i općeprihvatljivih rezultata." – SOLAR 1986: 220.

kinds”) u našoj glagoljskoj srednjovjekovnoj književnosti, ali još nije postignut konsenzus o tome kako ih definirati, kako ih nazivati i odlučiti jesu li oni bili literarni žanrovi. Zajedno s Inghamom polazimo od pretpostavke da postoji “idealna struktura žanra” prema kojoj se konkretni tekstovi odnose s više ili manje odstupanja. Time bi konkretni sačuvani tekstovi bili funkcionalne realizacije toga “ideala”.²² U proučavanju srednjovjekovnih žanrova dobrim dijelom još se uvijek krećemo područjem provizorija u kojemu su (doduše, neizbježive) generalizacije nezahvalne. Pokušavajući iznaći odgovore na barem neka od ovih pitanja, ostavljamo po strani pitanje *literarnosti* srednjovjekovnih žanrova, pa se ponovno okrećemo terminima i izrazima u naslovima koje su upotrijebili sami pisci/pisari. I primjer *Legende* o sv. Agapitu u dvama hrvatskoglagoljskim zbornicima također je zanimljiv: U Tkonskom zborniku (poč. 16. st.) tekst je naslovljen *Čtenie s(ve)t(a)go Agapita m(u)čen(i)ka*, dok je u Ljubljanskom zborniku (15. st.) mjesto za naslov (rubriku?) ostalo praznim. Stoga je netko na donjoj margini stranice s početkom teksta dopisao latinskim jezikom i pismenima “Vita s. Agapiti”, valjda kako bi se znalo koji je to sastav. U istome pak rukopisu, na gornjoj margini stranice na kojoj počinje tekst *Blaženi sveti Pavalb o ishodi dušb* (a koji je zapravo skraćena verzija “Pavlove vizije”) netko je latinski napisao “sermones morales” – je li to indicacija da je ova skraćena verzija “Pavlove vizije” mogla služiti kao podloga za neki sermon?

Čitanjem i analizom pojedinih djela, izučavatelji su sistematizirali tekstove koji imaju sličnu tematiku i(li) strukturu u tekstovne skupine ili žanrove. Jedna od njih su Marijini mirakuli²³ koji opsegom pa i oblikom mogu biti raznoliki. U Petrisovu zborniku tri su takva teksta zapisana jedan za drugim, ali pod različitim zaglavljima: *Čti od bogatoga i razum(ei)*, *Kapitol’ s(ve)te d(è)vi b(ogo)r(odi)ce M(a)rie čti*, *Mirakul’ d(è)vi*. Međutim, “mirakul” u posljednjem primjeru ne valja uzeti kao žanrovski signal, jer je riječ o kratkoj priči o navješćenju i Marijinu začecu – dakle, to nije “mirakul” u onom smislu u kojem su to prva dva navedena teksta, što tematiziraju mirakule/čudesa što ih Bogorodica čini da pomogne pobožnima. Naslovni izrazi ponekada mogu biti (manje ili više pouzdan) žanrovski signal ili svojevrsna “uputnica”, ponekad ne nose takvu informaciju, a ponekad djeluju “ne očekivano”, jer ne odgovaraju našem horizontu očekivanja (kao što je primjer sa spomenutim mirakulom).

VI. Konačno: kakav je općenito odnos naslova (zaglavlja, rubrika) i tekstova? Njega valja tek podrobno izučiti, ali već se sada može ustvrditi da on nema ulogu i “važnost” kakvu imaju naslovi djela novije literature.

Nedosljednost kao karakteristiku srednjovjekovnih pisaca i pisara prepoznajemo iz naslova, tj. iz načina na koji su primjenjivali izraze iz kojih mi danas iščitavamo (ili u njih učitavamo) signale koji bi ukazivali na žanrovsku pripadnost pojedinih tekstova. A ako pogledamo genološke podjele - ne samo hrvatskoglagoljske - srednjovjekovne književnosti, ne uočavamo li i u njima određene *nedosljednosti* znanstvene prakse? Ovo pitanje ne valja shvatiti kao kritičku primjedbu – jer, uostalom, “novi odgovori” nisu ni ponuđeni.

Prepoznatljive odrednice srednjovjekovne književnosti, kao što su otvorenost forme,

²² Usp. INGHAM 1987: 234-245.

²³ V. opsežnu monografiju PETROVIĆ 1977.

varijabilnost, *dekonstrukcija kao načelo* (!),²⁴ bit će nužno povezati s pitanjima koja se postavljaju u vezi s naslovima sačuvanih tekstova u nastojanju boljeg i dubljeg sagledavanja mogućnosti i ograničenja žanrovskoga usustavljenja hrvatskoglagoljske pisane tradicije.

LITERATURA

- BITI, V. 2000. *Strano tijelo pri/povijesti*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- CARRUTHERS, M. 1992. *The Book of Memory*. Cambridge: Cambridge University Press.
- DÜRRIGL, M.-A. 1996. Neki aspekti genologije prenja u hrvatskoglagoljskoj književnosti: o naslovnim pojmovima i malim prenjima. *Croatica* 42-44: 89-95.
- INGHAM, N.W. 1987. Genre-Theory and Old Russian Literature. *Slavic and East European Journal* 31: 234-245.
- LENHOFF, G. 1984. Toward a Theory of Protogenres in Medieval Russian Letters. *The Russian Review* 43: 31-54.
- PETROVIĆ, I. 1977. *Marijini mirakuli u hrvatskim glagoljskim zbirka i njihovi evropski izvori* (=Radovi Staroslavenskog instituta 8). Zagreb: Staroslavenski institut.
- SCHMIDT, W.-H. (ur.). 1984. *Gattungsprobleme der älteren slavischen Literaturen*. Berlin-Wiesbaden: Verlag Otto Harrassowitz.
- SEEMANN, K.-D. (ur.). 1987. *Gattung und Narration in den älteren slavischen Literaturen*. Berlin-Wiesbaden: Verlag Otto Harrassowitz.
- SEEMANN, K.-D. (ur.). 1992. *Gattungen und Genologie der slavisch-orthodoxen Literaturen des Mittelalters*. Wiesbaden: Verlag Otto Harrassowitz.
- SEEMANN, K.-D. 1997. Slovo als Gattungsbegriff in der Slavia Orthodoxa. *Zeitschrift für Slawistik* 42: 345-353.
- SOLAR, M. 1986. *Teorija proze*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber.
- СТАНЧЕВ, К. 1998. Жанр, стил и модус в средневековой литературе православных славян. F. Esvan (ur.). *Contributi italiani al XII congresso internazionale degli slavisti*. Napoli: Associazione Italiana degli Slavisti, 25-60.
- ŠTEFANIĆ, V. 1960. *Glagoljski rukopisi otoka Krka* (=Djela JAZU 51). Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- VITZ, E. B. 1989. *Medieval Narrative and Modern Narratology: Subjects and Objects of Desire*. New York – London.
- ŽMEGAČ, V. 2003. Dileme povijesne projekcije književnosti. *Umjetnost riječi* 47: 171-181.

²⁴ Usp CARRUTHERS 1992: 259: "For deconstruction ... is at the heart of meditation and the assimilation of literature."

S a ž e t a k

Naslovi proznih tekstova u srednjovjekovnim rukopisima, osobito zbornicima, otvaraju niz pitanja značajnih za genološku analizu hrvatskoglagoljske pisane tradicije. Oni sadrže pojmove koji se mogu odnositi na temu, oblik ili namjenu djela. Iz naslova se ponekada može iščitati kojoj književnoj vrsti određeni tekst pripada, ali češće takva indikacija izostaje. Odnos naslova (rubrika) i tekstova valja podrobno izučiti u nastojanju žanrovskoga usustavljenja hrvatskoglagoljske proze.

Ključne riječi: hrvatskoglagoljska proza; naslovni pojmovi; književna genologija; književne vrste

S u m m a r y

READING TITLES OF CROATIAN GLAGOLITIC TEXTS: SOME OPEN QUESTIONS OF GENRE CLASSIFICATION

Titles and headings of prose texts in medieval manuscripts, particularly in so-called miscellany codices ("zbornici"), pose a number of questions important for the generic analysis of Croatian Glagolitic written tradition. They contain terms, which can pertain to the subject matter, the form or the intent of the given works. It is possible to deduce from titles which genre or kind a given text belongs to, but more often such indications are missing. The relation of titles (headings, rubrics) and texts is yet to be thoroughly studied with the aim of a generic systematization of Croatian Glagolitic prose.

Key words: Croatian Glagolitic prose; title terms; genre theory; literary kinds

Izvorni znanstveni članak

Autor: Marija-Ana Dürrigl

Staroslavenski institut, Zagreb